

РЭТРАСПЕКТЫЎНЫ АСПЕКТ НЕВЫТВОРНЫХ ПРОЗВІШЧАЎ ЖЫХАРОЎ ПАГАРЫННЯ

З.М. Заіка, Я.В. Палухіна

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна
г. Брэст, Беларусь

In the article lexico-semantic and genetical analysis of the underivative modern surnames of the inhabitants of the Pogorynie area (villages Belousha, Rubel, Struga, Semigostichi, Olshany; towns Rechitsa, Stolin, David-Gorodok of Stolin district Brest region) is presented.

Беларускія асабовыя назвы (у тым ліку прозвішчы) да апошняга часу застаюцца адной з найменш даследаваных абласцей лексікі беларускай мовы. А яны з'яўляюцца надзвычай важнай крыніцай вывучэння лексікі беларускай мовы, крыніцай высокай даставернасці пры вывучэнні тапанімікі. Даследаванне антрапанімікону пэўных рэгіёнаў Беларусі папярэдняе ўкладанню поўнага слоўніка прозвішчаў беларусаў. А менавіта аналіз прозвішчаў асобных рэгіёнаў, асабліва на ўзмежжы, дапамагае выявіць найгалоўнейшыя ізагласы антрапанімічных арэалаў, якія з'явіліся ў выніку ўзаемадзеяння беларускай мовы з іншымі мовамі. Беларускае Пагарылле – паўднёвая гісторыка-этнаграфічная частка Заходняга Палесся на мяжы з Украінай, гаворкі якой вылучаюцца спецыфічнымі фанетыка-марфалагічнымі рысамі і лексіка-семантычнымі адметнасцямі. Прозвішчы ў пэўнай меры захоўваюць разам са старажытнабеларускай старажытнарускую і старажытнаўкраінскую анамастычную спадчыну ў антрапаасновах, у фармантах і ў тыпах мадэляў. Намі разгледжаны лексіка-семантычны і гістарычны аспект невытворных прозвішчаў жыхароў вёсак Белавуша, Рубель, Струга, Сямігосцічы, Альшаны, гарадскога пасёлка Рэчыца, гарадоў Давід-Гарадок і Столін Столінскага раёна Брэсцка-Пінскага Палесся. Аналіз невытворных прозвішчаў жыхароў Пагарыння паказаў, што яны ўтварыліся семантычным спосабам – шляхам пераасэнсавання былых назваў-характарыстык асобы (мянушак) па тых ці іншых адзнаках, ці гутарковых формаў імёнаў. Пазней унутраная форма, матывіроўка сцерліся, і найменне стала выконваць чыста назыўную функцыю – функцыю вылучэння чалавека сярод насельнікаў.

Дасладуемыя намі невытворныя прозвішчы Пагарыння ўмоўна былі падзелены на тры групы (генетычны аналіз падаецца на аснове працы М.В. Бірылы “Беларуская антрапанімія. т.1,2):

1) прозвішчы, што супадаюць з апелятывамі-назоўнікамі. Яны склалі 83 % ад агульнай колькасці невытворных прозвішчаў. Напрыклад:

Байда. Рэгіянальнае беларускае ўстарэлае слова *байда* мае значэнне ‘свая’ (байды біць – ‘нічога не рабіць’, ‘хадзіць без справы’). Аснова вядома і як украінскае слова са значэннямі ‘гуляка, бесклапотны чалавек’ і ‘няскладная жанчына’, а таксама ‘акраец хлеба’. У кіргізскай мове *байда* – ‘прыбытак, карысць, выгада’. Беларускі рэгіянальны дзеяслоў *збайдаць* абазначае ‘марна страпіць, пусціць на вецер’. У рускай дыялектнай мове *байдаць* – ‘бяздзельнічаць’. Аснова *байда* з’яўляецца прадуктыўнай і прадстаўлена ва ўсіх трох усходнеславянскіх мовах.

2) прозвішчы, што супадаюць з гутарковымі формаў імён склалі прыблізна 15%. Напрыклад:

Савончык. Прозвішча Савончык утворана ад памяншальна-ласкальнай размоўнай формы імені Савончык кананічнага праваслаўнага імені Савва (Сава, Саво). Форма імені ўтворана ад вытворнай асновы *Савон-* (<Сав + фіналія –он < Сав-без –а) + суфікс –чык.

3) прозвішчы, што супадаюць з апелятывамі-прыметнікамі, склалі толькі 2%:

Лысы. Прозвішча Лысы ўтворана ад мянушкі *Лысы*, якая зафіксавана ў беларускай антрапаніміі ў 16-18 ст.ст., у рускай антрапаніміі ў 17 ст., ва ўкраінскай – у 16-17 ст.ст. са значэннем ‘чалавек без валасоў’. Прадуктыўная ў сучасных усходнеславянскіх мовах прозвішчаўтваральная аснова *лысы* з’яўляецца агульнаславянскай па паходжанню.

Аналізуемыя апелятыўныя прозвішчы былі падзелены на лексіка-тэматычныя групы, зыходзячы з семантыкі прозвішчаўтваральных асноў. Прозвішчаў, утвораных ад *nomina impersonalia* зафіксавана ў два разы болей, чым прозвішчаў, утвораных ад *nomina personalia*. Яны складаюць адпаведна 67% і 33% ад агульнай колькасці невытворных прозвішчаў.

Адапелятыўныя прозвішчы *nomina persona* падзяліліся на тры групы:

а) назвы асоб па разумовых якасцях, па асаблівасцях характару, па прывычках і схільнасцях. Прозвішчы гэтай групы склалі 40% ад агульнай колькасці прозвішчаў *nomina personalia*. Напрыклад:

Бабіч. Вытворная аснова *бабіч* ў якасці беларускай рэгіянальнай мянушкі абазначала ‘дзіця, якое нарадзілася ў бабкі-павітухі, ці ў старой жанчыны’, у рускіх гаворках слова мела значэнне ‘бабнік’.

б) назвы асоб па прафесіі ці занятку, назвы службовых і ваенных асоб, назвы прадстаўнікоў розных сацыяльных груп – 43%. Напрыклад:

Трапец. Прозвішча Трапец утворана ад мянушкі *Трапец*, што мае беларускае рэгіянальнае значэнне ‘трапальшчык лёну’.

в) назвы асоб па знешняму выглядзе і фізічных якасцях – 17%. Напрыклад:

Чарняк. Слова *чарняк* мае рускае рэгіянальнае значэнне ‘брудны, запэцканы чалавек’, а таксама магчыма ‘смуглы, чарнявы чалавек’.

Сярод прозвішчаў *nomina impersonalia* пераважаюць па колькасці групы, дзе прозвішчы пайшлі:

1) ад назваў свойскіх і дзікіх жывёлін, птушак, рыб;

Котка. Прозвішча Котка ўтворана ад рэгіянальнага фанетычнага варыянта *котка* агульнавядомага слова *кошка*.

2) ад назваў прылад працы, прадметаў бытавога ўжытку і іх частак;

Гуня. Рэгіянальны беларускі апелятыў *гуня* абазначае ‘пакрывала на каня’, ‘посцілка’.

3) ад назваў прадуктаў харчавання;

Кулага. Прозвішча Кулага ўтворана праз мянушку ад апелятыва *кулага*, што ў рускай гутарковай і ўкраінскай мовах азначае ‘страва з мукі’, а таксама ў рускай – ‘сыракваша’.

Найбольш прадуктыўнымі мужчынскімі імёнамі, якія былі пакладзены ў аснову прозвішчаў, з’явіліся – Савва, што зн. з яўр. ‘віно’ (*Савончык, Саўчук*); Сімеон, што зн. з яўр. ‘услышанне’ (*Сень, Семянчук, Сямашка*); Стефан, што зн. з грэч. ‘венец’ (*Сцепанюк, Сцяпура*).

Зафіксавана некалькі прозвішчаў, якія паходзяць ад *nomina regionalia*. Так прозвішча *Пінчук* было ўтворана ад формы *пінчук*, што азначае ‘выхадзец з населенага пункта Пінск’.

Невытворныя прозвішчы Пагарыння з’яўляюцца спецыфічнай неад’емнай часткай антрапаніміі Беларусі, і іх даследаванне прадстаўляе пэўную навуковую цікавасць, з’яўляецца адной з крыніц вывучэння этнічнай гісторыі і этнаграфіі народа. Рэтраспектыўны аналіз сучасных прозвішчаў дае магчымасць не толькі глыбей зразумець і праясніць увесь працэс станаўлення нашых прозвішчаў, вызначыць усю лінгвістычную і пазалінгвістычную інфармацыю, якая ў іх схавана, а і дае падставы для рэкамендацый па ўнармаванню вымаўлення, правапісу і скланення невытворных прозвішчаў розных тыпаў.